

Historical Analysis of the Sümerbank Factories Established in Accordance with the First Five-Year Industrialization Plan

* ¹ M.A. Student **Begüm Kök**, ² Assist. Prof. Dr. **Elif Selena Ayhan Koçyiğit**

Başkent University, Department of Architecture, Ankara, Turkey ^{1&2}

E-mail ¹: begumkok1993@gmail.com , E-mail ²: esayhan@baskent.edu.tr

Abstract

In its foundation years, The Republic of Turkey has adopted a development model based on modernization, innovation and the principle of statism in its economic policies. In this respect, the First Five-Year Industrial Plan, which includes the priority needs of Turkey, was prepared and the state started to build new factories in the 1930s. These factories not only brought employment and innovation to the city where they were located, but they also played an important role in shaping the life style of the Early Republican Period. Among the factories built in accordance with the First Five-Year Industrial Plan, this study aims to focus on Sümerbank factories, where the foundations of economic and social development were laid, and examine their transformation in the historical process. Firstly, an extensive literature review was conducted on the Sümerbank factories established between 1933 and 1938. Following that, the site selection criteria of Sümerbank factories located in different regions of Turkey and their physical aspects during the establishment phase were examined. Finally, by documenting the existing features of these industrial heritage places, a general assessment was made on the transformation from the 1930s to the present.

Keywords: Early Republican Period Architecture; The First Five-Year Industrialization Plan; Sümerbank Factories; Industrial Heritage; Transformation.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca Kurulan Sümerbank Fabrikalarının Tarihsel Süreçte İncelenmesi

Özet

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında, çağdaşlaşmayı, yenilikçiliği ve ekonomi politikalarında devletçilik ilkesini temel alan bir kalkınma modeli benimsemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin öncelikli ihtiyaçlarının yer aldığı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve devlet 1930'lu yıllarda yeni fabrikalar inşa etmeye başlamıştır. Bu fabrikalar yalnızca bulundukları kente istihdam ve yenilik getirmekle kalmamış, Erken Cumhuriyet Dönemi hayat biçiminin de şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu çalışma Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca gerçekleştirilen fabrikalar içinden, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelini atıldığı Sümerbank fabrikalarına odaklanmayı ve bu fabrikaların tarihsel süreç içinde yaşadığı dönüşümü incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle, 1933-1938 yılları arasında kurulan Sümerbank fabrikaları üzerine geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Sonrasında, Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan Sümerbank fabrikalarının yer seçim kriterleri ve kuruluş aşamasındaki fiziksel özellikleri incelenmiştir. Son olarak, endüstri mirası olan bu fabrikaların mevcut özellikleri belgelenerek 1930'lardan günümüze yaşanan dönüşüm üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı; Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı; Sümerbank Fabrikaları; Endüstri Mirası; Dönüşüm.

1. Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'de ekonomik kalkınma ile birlikte çeşitli projelerin hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Bu kalkınma ile çağdaşlaşma yolunda temel adımlar atılmış, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine temel ihtiyaç maddelerinin üretimini yapacak fabrikalar kurulmuştur. Bu nedenle, Erken Cumhuriyet Dönemi, sanayileşme anlayışı ile batının çok gerisinde olmasına rağmen, Türkiye için hızlı adımlarının atıldığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Zeybekoğlu, 2002). Bu dönemde Atatürkçülük ve devletçilik ilkesi ön plana çıkmıştır. Devletçilik ilkesi ile yerli üretim gündeme gelmiş ve iktisat politikaları düzenlenmiştir. Bu politikalar ile kurulan bankalar özel veya devlet destekli olup birçok şehirde sanayi yerleşkeleri kurulmuş, Türkiye dışa bağımlı olmaktan çıkıp kendi üretimini yapan bir devlet haline gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentlerin yeniden yapılanmasında önemli bir etken olan ve bu yapılanma ile birlikte kent yaşamındaki değişimi de başlatmış olan sanayileşme, ekonomik kalkınmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin ekonomik kalkınmada en önemli öğelerinden biri olan sanayileşme, kamusal alanı ve sosyal hayatı farklılaştırırken aynı zamanda

toplumu da bir araya getirerek toplum yaşantısına müdahale etmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda incelendiğinde, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulan Sümerbank ve Etibank gibi kurumların, Anadolu'nun çeşitli kentlerine inşa ettiği fabrika ve fabrika yerleşkeleri, modern kimliğin tanımlanmasında önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Asiliskender, 2008).

Kurulan fabrikalar sanayileşme yolunda atılan önemli bir adım olmasının yanında kuruldukları kentlere de yenilikler getirmişlerdir. Avrupa ve Amerika'da 19. yüzyıldan itibaren "company town (şirket kentleri)" modeline benzer sanayi yerleşkeleri olarak karşımıza çıkan bu kompleksler, çalışanların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekânları bir arada bulundurmaktadır. Benzer bir yaklaşımla Türkiye'de kurulmuş olan fabrika yerleşkelerinin batıdaki şirket kentlerden farkı, şirket kentlerinin özel işletmeler ve girişimler sonucu oluşması iken, Türkiye'de büyük kısmının devlet girişimi ile gerçekleştirilmiş olmasıdır (Zeybekoğlu, 2002). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış olan fabrikaların bir diğer önemli özelliği ise, ekonomik kalkınma planı ile kısa sürede uygulanmalarıdır. Uygulanan bu fabrikaların demiryoluna yakınlığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle ülke geneline bakıldığında fabrikaların ülkenin farklı bölgelerine yayılmış oldukları ve demiryolu ağı ile birbirlerine bağlandıkları görülmektedir (Zeybekoğlu, 2002).

2. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca kurulan Sümerbank yerleşkelerinin mevcut durum analizinin yapılması, yeniden kullanım ile yaşadıkları dönüşümün incelenmesi ve işlevin yapıya kazandırdığı mimari fonksiyonların incelenmesi amaçlanmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi iktisat politikaları doğrultusunda alınan kararlar ile birçok banka kurulmuş, bu bankalar sanayileşme sürecinde fabrikaların açılmasına ve işletilmesine destek vermiştir. Çalışmada, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca kurulan fabrikalar içinden Sümerbank örnek olarak seçilmiştir. Sümerbank'ın faaliyete geçirmiş olduğu fabrika ve yerleşkelerin hangi politikalar doğrultusunda kurulduğu, zaman içinde nasıl müdahalelerle karşılaştığı ve günümüzde sahip olduğu fiziksel ve işlevsel özellikler belgelenerek, bu alanların tarihsel süreçte yaşamış olduğu dönüşüm incelenmiştir. Endüstri mirası olarak nitelendirilen Sümerbank yerleşkelerinin dönüşümünün bu çalışma kapsamında bütüncül olarak incelenmesi ve sürecin değerlendirilmesi, ileride yapılacak yeniden işlevlendirme çalışmalarına altlık oluşturması açısından önemli görülmektedir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca Sümerbank tarafından kurulan fabrika yerleşkelerinin verilerine ulaşabilmek amacıyla yapılan araştırmada, çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmış, konu ile ilgili farklı yazılı kaynaklar taranmış ve toplanan verilerin analizi yapılmıştır. İncelenen fabrika yerleşkelerinin yer seçimindeki kriterler ve kurulduğu zamanki fiziksel özellikleri incelenmiştir. Fabrika arşivlerinden fotoğraf ve belgelere ulaşılmış, ayrıca alan çalışmaları yapılarak yerinde tespit yapılmıştır. Ulaşılan belgeler ve tespitler sonucunda yerleşkelerin geçirmiş olduğu dönüşüm değerlendirilmiştir. Endüstri mirası olan bu fabrikaların mimari özellikleri, mevcut durumu, tarih içerisinde geçirdiği dönüşüm göz önünde bulundurulmuş ve bu bilgiler doğrultusunda Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca kurulan Sümerbank yerleşkelerinin dönüşümü üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

3. Erken Cumhuriyet Dönemi İdeolojisi

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti için yeniden var olma mücadelesi çağdaşlaşma ile meydana gelmiştir. Bu çağdaşlaşma mücadelesi dört ana boyutta incelenebilir. Birincisi ahlaka ve sanata, akılcı bir aydınlanma çerçevesinde yaklaşılması, ikincisi ulus devlet ve temsili demokrasinin kurumsallaşması, üçüncüsü kanun karşısında eşit toplum haklarının ve sorumluluklarının oluşturulması, dördüncüsü ise ekonomidir. Sanayileşme ve özel mülkiyetin kurumsallaşması çağdaşlaşmanın en önemli parçasıdır (Tekeli, 1998). Zeybekoğlu (2002)'nin aktarımına göre Kili, çağdaşlaşmanın en önemli parçası olan ekonominin, bir ülkenin kendi kendine yetebilmesi için önemli olduğunu söylemiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, ulusal ve evrensel ideolojilerden esinlenerek yarattığı yeni bir bileşim olan, ulusal ve evrensel bağlamda bütün sömürge ve yarı sömürge konumundaki toplumlara örnek oluşturan, günümüzde ve gelecekte de varlığını sürdürecektir özgün bir ideolojinin niteliklerini taşıyan Atatürkçülük; evrensel boyuta ulaşan Türk yönetim modelidir. Toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenen ve çağdaş, laik, medeni ve eğitilmiş bireylerin, "muasır medeniyetler" seviyesini amaç edinen bir toplumun oluşmasına katkı sağlayan Atatürkçülük akıl ve bilimi temel almıştır. Atatürkçülük'ün altı temel ilkesi, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devrimcilik, cumhuriyetçilik ve devletçiliktir. Bu ilkeler ile Türk halkını gelişmiş toplumların seviyesine çıkarmayı ve bu seviyedeki toplumların da en üst temsilcisi yapmayı amaçlamıştır (Yüceer, 2022).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden bu yana aydınlanma düşüncesi içerisinde çağdaş ve modern projeler uygulamaya çalışmıştır. Türkiye Cumhuriyeti için çağdaşlaşma ve kalkınmanın temel hedefi tam bağımsızlıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlık mücadelesinin en önemli parçası ise ekonomik bağımsızlıktır (Zeybekoğlu, 2002).

Mustafa Kemal Atatürk'e göre ekonomik bağımsızlık, ülkenin tam bağımsızlığı için önemli bir husus idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra ülkenin milli gelirinin artırılması ve güçlü bir ekonomiye sahip olması için 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır (İnan, 1972). Kongrede alınan kararlardan bazıları şunlardır:

- Özel sektörün gelişmesini sağlamak için var olan kanunlar düzenlenecektir.
- Yerli malların ucuza taşınması için ulaşım ağları geliştirilecektir.
- Devlet sanayicilere uygun krediler sağlayacak ve özel sektörün yapamayacağı yatırımları yapacaktır.
- Sanayi eğitiminin sağlanması için sanat okulları, çırak okulları, usta kursları açılacaktır.
- Sanayi odaları, esnaf dernekleri kurulacaktır.
- Sanayi bankaları kurulacaktır (Özyurt, 2011).

Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk ekonomi alanında güçlü adımlar atarak, kongrede alınan kararların esaslarına uygun olarak ticarete ve sanayiye yön verecek yeni kredi ve banka sisteminin kurulması gerektiğini ve ekonomik kalkınmanın milli bankalarla gerçekleştirilebileceğini düşünmekteydi. Bu dönemde, çeşitli sektörlerde banka kurma çalışmaları başlamıştır ve bu sektörler tarım, inşaat, ticaret ve sanayi alanında olmuştur (Bozoklu, 2003). Kurulan kredi ve banka sistemi sayesinde ülkenin çeşitli yerlerinde fabrika ve üretim mağazaları kurularak ekonomik gelişim sağlanmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bankacılıkla ilgili ilk önemli girişim, Türkiye İş Bankası'nın kuruluşudur. 1924 yılında anonim şirket olarak kurulan bankanın, kredi ihtiyaçlarını temin etmek, tasarruf ve mevduatın gelişmesine öncülük etmek ve ulusal bankacılığı geliştirmek gibi görevleri vardır. Diğer önemli girişim ise Ziraat Bankası'dır. 1863 yılında kurulmuş olan bankanın amacı, çiftçilerin ihtiyacı olan kredilerin temin edilmesidir. 1914 yılında Ziraat Bankası'nın kurumsal yapısında değişiklik olmuş ve 1916 yılında çıkarılan yasa ile Ziraat Bankası özel bir devlet kuruluşu kimliği kazanmıştır. 1924 yılında ise banka sadece zirai kredi veren işletme olarak değil, aynı zamanda her alanda bankacılık faaliyetlerini yapabilecek anonim şirket haline dönüştürülmüştür (Bozoklu, 2003). Benzer şekilde, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, bu banka devlet bünyesindeki bazı sanayi kuruluşlarını gözetmek ve ileride özel sermayeye devretmek üzere işletmek görevini üstlenmiştir. Banka yerini 1932 yılında 2064 sayılı kanunla kurulan Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ile 2058 sayılı kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne bırakmıştır. Böylelikle bankanın sanayi işletmeciliği ve sanayi bankası işlevleri ayrılmıştır (Tekeli, İlkin, 2004, s. 215). Devlet Sanayi Ofisi kamu kesiminin yapacağı yatırımları hayata geçirecek, Türkiye Sanayi Kredi Bankası ise hem sanayi alanında yapılacak devlet yatırımlarına kaynak sağlayacak hem de özel kesimin yatırımlarına kredi desteği verecektir (Eren, 2019). Bu iki kuruluş çok kısa bir süre sonra 1933'te yerlerini 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank'a bırakmıştır (Özyurt, 2011; Eren, 2019). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması için Sümerbank'ın kurulmasının kararlaştırılması stratejik bir yol olarak belirlenmiştir. Planın temel stratejisi ise devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün bir arada olması ve ekonomik faaliyetlerin yürütülmesidir. Sümerbank 11 Temmuz 1933 yılında 2262 sayılı kanunla kurulmuştur. Görevi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda alınan kararları uygulamaktır (Özyurt, 2011).

Bu dönemde İsmet Paşa önderliğinde vekiller kurulu toplanmış ve ilk beş yıllık programda uygulanacak sanayi kollarının oluşturulması için çalışmalara başlamıştır. Hazırlanan program doğrultusunda pamuklu mensucat, demir, kâğıt, cam, kükürt, kenevir fabrikaları açılmış, nehir kenarlarına elektrik santralleri kurulmuştur (Sencer, 2017). Planın uygulama kararı 17 Nisan 1934 yılında Heyeti Vekile tezkeresi ile Sümerbank'a bildirilmiş (Tekeli, İlkin, 2009) ve Sümerbank'a bu dallarda sanayi kurma görevi verilerek sanayileşmede ilk adım atılmıştır.

4. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Yapıları

1933-1938 yılları arasında devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle hayata geçirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın temel amacı, ülke içinde üretilen veya üretilecek olan hammaddelerin sanayi tesislerini Türkiye'de kurmaktır. Planı gerçekleştirme görevi Sümerbank'a verilmiştir (Sencer, 2017). Devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte devlet, sanayi kesiminin hem sahibi hem işletmecisi olmuştur (Özyurt, 2011).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ana stratejileri şu şekildedir:

- Hammadde kaynaklarını değerlendirecek sanayinin kurulması; böylece temel ihtiyaç maddelerinin (kâğıt, dokuma, şeker) üretilmesi;
- Kurulması öncelikli olan ve ekonomik koşullara uygun olan ana sanayi şubelerinin incelenmesi ve fabrikaların beş yıllık bir dönemde meydana getirebilme imkânlarının belirlenmesi;
- Ana hammadde ülkemizde bulunan veya tedarik edilebilen sanayi kollarının ele alınması;
- Kurulacak sanayi kollarının büyüklüğünün belirlenmesinde ülkemizin kredi ihtiyacının göz önüne alınması;
- Özel sektör tarafından kurulmasına imkân görülmeyen sanayi şubelerini de kapsayacak şekilde devlet teşebbüslerinin kurulması;
- Bu ana sanayilerin kurulmasıyla özel teşebbüslere ekonomik gelir sağlanması;
- Sanayileşmeye öncelik verilmesi (Özyurt, 2011)

Plan bu temel ilkelere dayanarak fabrika kurmaya uygun beş alt sanayi dalı belirlemiştir. Bunlar dokuma (pamuk, yün), maden (demir, kömür, bakır vb.), selüloz (kâğıt, karton suni ipek), seramik (cam, porselen) ve kimya (klor, fosfat) olarak belirlenmiştir (Yücel, 2014). Devletçilik ilkesiyle birlikte yurtiçi kaynaklarla gerçekleştirilen sanayileşme sürecinin hedefleri şeker, un, pamuklu dokuma, kömür ve demir gibi ürünleri yurtiçinde üretmektir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde pamuklu üretim yapılmıştır. Bu doğrultuda dokumacılık alanında Sümerbank tarafından Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da pamuklu fabrika, Bursa'da kamgarn yün ipliği fabrikası, Gemlik'te suni ipek fabrikası kurulmuştur (Eren, 2019).

Türkiye'nin sanayileşme ile gelişebilmesi için belirlenen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı milli iktisat ve egemenlik için önemli bir hamledir. Ekonomik kalkınma ile birlikte farklı alanlarda sanayinin gelişmesi için devlet teşvik ve desteğiyle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda açılan fabrikalar aşağıda listelenmiştir (Doğan, 2013):

- 1933; Eskişehir Şeker Fabrikaları.
- 1934; Keçiözümlü Kükürt Fabrikası, Turhal Şeker Fabrikası, Diyarbakır Rakı Fabrikası.
- 1935; Bakırköy Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası kurulmuştur. Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası, Kayseri Bez Fabrikası.
- 1936; Sümerbank Malatya İplik ve Bez Fabrikası, İzmit SEKA Birinci Kâğıt Fabrikası.
- 1937; Ankara Bira Fabrikası, Sümerbank Konya Ereğlisi Dokuma Fabrikası, Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası ve Ereğli Bez Fabrikası.
- 1938; Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası.

5. Sümerbank Fabrika Yerleşkeleri

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda Sümerbank'a dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayilerinde yatırım görevi verilmiştir. Bu görevleri büyük ölçüde gerçekleştiren ve sanayileşmenin gelişmesine önemli katkı sağlayan Sümerbank'ın kurduğu işletmeler şu şekildedir:

- Pamuklu Sanayi ve İşletmeler
- Kayseri Bez Fabrikası
- Ereğli Bez Fabrikası
- Nazilli Basma Fabrikası
- Karabük Demir ve Çelik Fabrikası
- Bursa Merinos Fabrikası ve Gemlik Suni İpek Fabrikası (Bigat, 2017)

Sümerbank tesis kurma, yatırım yapma, pazarlama ve bankacılık faaliyetlerinin yanında kurduğu fabrikaların bulunduğu bölgelerde istihdam sağlayarak fabrikaların kurulduğu kentlerde iş nüfusunu artırmıştır. Kurulan bu fabrikalar bulunduğu bölgeye sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda hem işçilere hem de o bölgede yaşayan halka farklı alanlarda hizmet sunmuştur. Eğitim, sağlık ve sosyal alanlar, kütüphane ve kültür hizmetleri ile fabrikaların bulunduğu bölgelere katkı sağlamıştır. Bu açıdan fabrikaların planlamaları, mekân kurgularının yanı sıra kuruldukları bölgenin her türlü imkânına olanak sağlayacak sosyal yaşantının da kurgulanacağı şekilde geliştirilmiştir (Bigat, 2017).

5.1. Sümerbank'ın Kuruluşu

1929 yılında New York borsasında yaşanan büyük düşüşle başlayan ve sonrasında dünyayı sarsan Dünya Ekonomik Bunalımı, birçok ülkeyi derinden etkilenmiştir ve Türk ekonomisinde de etkisini hissettirmiştir (Bozoklu, 2003). Türkiye'de de etkileri hissedilen bu dönemde, ekonomik açıdan önemli kararlar alınmıştır. Devlet yöneticileri, ekonomiyi kaldırmak için ve hızlı ve büyük yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımların ancak, devletin sağlayacağı imkânlar ile gerçekleşmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir (Polatoğlu, 2021).

Sümerbank, 11 Temmuz 1933 yılında 2262 sayılı kanunla kurulmuştur. Devlet-özel teşebbüs ilişkileri konusunda önemli bir yeri olan Sümerbank'ın temel amacı sanayi işletmelerinin kuruluşuna destek vermek, sanayi yatırım programlarını uygulamak ve yeni kurulacak olan devlet fabrikalarını işletmektir (Aytemur, 2007). Devlet tarafından kurulan özerk bir banka olan Sümerbank'ın görevi fabrika kurma ve işletmenin yanı sıra nitelikli işçi, usta ve mühendis yetiştirmektir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında açılması planlanan fabrikayı kurmak üzere görevlendirilen Sümerbank, 1940'lı yıllara kadar çalışmalarına yoğun bir şekilde devam etmiştir. Kurulduğu yıllarda bünyesinde yalnızca dört fabrika (Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Beykoz Yünlü Dokuma Fabrikası ve Antalya Dokuma Fabrikası) ve bir satış mağazası bulunan Sümerbank'ın (Eldeş, 2019) kuruluşundan itibaren geliştirdiği sektörlerle birçok alanda işletme açmış, çeşitli alanlarda fayda sağlamış ve Türkiye'nin sanayileşmesinde sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

5.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Uyarınca Kurulan Sümerbank Fabrika Yerleşkelerinin Kuruluşu ve Mevcut Durumu

1934 yılı, devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte bir dönüm noktası haline gelmiş ve sermaye birikimi doğrultusunda sanayi planlama düşüncesi şekillenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sümerbank'ın sorumluluğunda

gerçekleştirilmek üzere hazırlanmıştır. 1934 yılında uygulamaya konulan bu planda, yatırımları Sümerbank üstlenmiştir. 1934 ve 1939 yılları arasında hem fabrika temelleri atılmış hem de Sümerbank kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Aytemur, 2007).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esaslarına göre fabrikaların açılacağı yerler, bu fabrikalarda hangi ürünlerin üretileceği, bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları, ürünün satış potansiyeli ve üretim kolaylığına göre belirlenmiştir (İnan, 1972). Tarım potansiyeli yüksek yerlerde fabrikanın kurulmasından dolayı ve hammadde teminin kolaylığı sayesinde dokuma sanayisine ağırlık verilmiştir. Fabrikaların demiryoluna yakınlığı ile hammadde erişiminin kolaylığı sağlamıştır. Hammaddenin demiryolu ile fabrika içerisine ulaşması ve en kısa sürede işleme konulması üretim sürecinin hızlandırılması açısından önemlidir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda Sümerbank, devletçi ilk yatırımlarını Kayseri (1935), Nazilli (1937), Bursa (1937), Konya Ereğli (1937) ve Malatya (1939) (Tablo 1) gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde fabrikalar kurarak gerçekleştirmiştir (Asiliskender, 2008). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulan fabrikaların çoğunda yer seçimi olarak hammaddeye yakın olması, demiryoluna yakın olması, toprağın tarıma elverişli olması, jeolojik olarak elverişli olması ve maden ocaklarına yakın olması gibi etkenler göz önünde bulundurulmuştur.

Tablo 1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Sümerbank yatırımları ile kurulan fabrika yerleşkeleri (Laçinkaya, 2021)

Fabrikalar	Kuruluş Tarihi	Üretime Başlama Tarihi
Kayseri Bez Fabrikası	1934	1935
İzmit Kâğıt Fabrikası	1934	1936
Ereğli Bez Fabrikası	1934	1937
Nazilli Basma Fabrikası	1935	1937
Bursa Merinos Fabrikası	1935	1938
Gemlik Suni Kumaş Fabrikası	1936	1938
Karabük Demir Çelik Fabrikaları	1937	1939

Kayseri Bez Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereğince pamuklu dokuma üzerine kombine halinde kurulan ilk ve en büyük fabrika (Aytemur, 2007) Kayseri Bez Fabrikası'dır. Fabrika, 1932'de Sovyetler'den gelen heyet ile Türk uzmanların yaptıkları görüşmeler sonucu, dokuma fabrikalarından birinin Kayseri'de yer alması kararı doğrultusunda kurulmuştur. Yerleşkenin konumunun tren istasyonuna yakın olması ve dokuma sektörü için gerekli olan hammaddenin üretilebileceği bir bitki örtüsüne sahip olması, yer seçiminde önemli bir faktördür. Fabrikanın temeli 20 Mayıs 1934 yılında Başbakan İsmet İnönü tarafından atılmıştır. 1935 yılında büyük bir törenle açılmıştır (Eldeş, 2019).

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası'nın amacı halkın rahatlıkla edinebileceği, ucuz pamuklu kumaş üretmektir. Kendisinden sonra kurulacak olan fabrikalar ile birlikte yerli ve yeni marka oluşturarak ülke ekonomisine katkı sağlamıştır (Asiliskender, 2008). Fabrika kendinden sonra kurulan diğer fabrikalara öncülük ederek Sümerbank fabrikaları ve satış birimleri ile birlikte, ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Hem tasarım yaklaşımı, hem de mekânsal planlama stratejileri ile kentin mimari dilini ve kentleşme sürecini etkilemiştir. 20. yüzyılın başlarında sanayi tesisi için gerekli olan tüm üretim ve sosyal alanları kapsayan Sümerbank Bez Fabrikası yerleşkesi (Şekil 1) içinde, çalışanlar için alışveriş birimleri, yüzme havuzu, tenis kortu gibi spor alanları, sinema ve okul yer alacak şekilde kurgulanmıştır. Kent merkezine yakın bir konumda bulunan yerleşke modern anlamda bir yerleşim modelini oluşturmuş ve kentte yeni bir yapılanma süreci başlatmıştır (Asiliskender, 2008). Modern yaşam anlayışını barındıran bu yerleşke, içinde bulunan eğitim, sosyal alan ve eğlence yapıları ile kentin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Ayrıca, fabrika yerleşkesi istihdam sağlaması ve yarattığı imkânlar sayesinde çevresinde konut alanlarının gelişimine de sebep olmuştur (Laçinkaya, 2021).

Şekil 1. Kayseri Bez Fabrikası Vaziyet Planı ve Fonksiyon Dağılımları, 1950 öncesi (Arıtan, 2004 haritası altlık olarak kullanılmıştır)

Asiliskender (2008) yerleşkenin 1999 yılında işletmeye kapatıldığını ve Erciyes Üniversitesi'ne devredildiğini, futbol, tenis ve basketbol sahaları ve yüzme havuzunun bulunduğu kısımların devir sürecinin dışında bırakıldığını belirtmiştir. İşletme içinde kalan yapılar 2003 yılında, işletme dışında kalan lojmanlar ise 2004 yılında DOCOMOMO Türkiye Ulusal Çalışma Grubu'nun başvurusu ile Kayseri Kültür Varlıkları ve Anıtları Koruma Kurulu tarafından Rus Konstrüktivizm-Bauhaus mimari akımlarının dünyadaki sayılı örneklerinden olması nedeniyle tescillenmiş ve endüstri mirası olarak varlığını korumuştur.

2008 ve 2009 yıllarında alınan ek kararlarla yerleşkenin koruma alanı genişletilmiş ve içindeki tüm yapılar "anıt" statüsü kazanmıştır. Yerleşke içinde bulunan İşletme Binası, Büyük Ambar, Memur Lokali ve Yemekhanesi, Elektrik ve Buhar Santrali, Bakım ve Onarım Atölyesi, Müdüriyet, İç ve Dış Vazife Evleri gibi yapılar birinci derece anıt yapı olarak tescillenmiştir. 2012 yılında yerleşke, Abdullah Gül Üniversitesi'ne tahsis edilerek belgeleme, koruma, planlama ve onarım çalışmaları başlamıştır (Asiliskender, 2018).

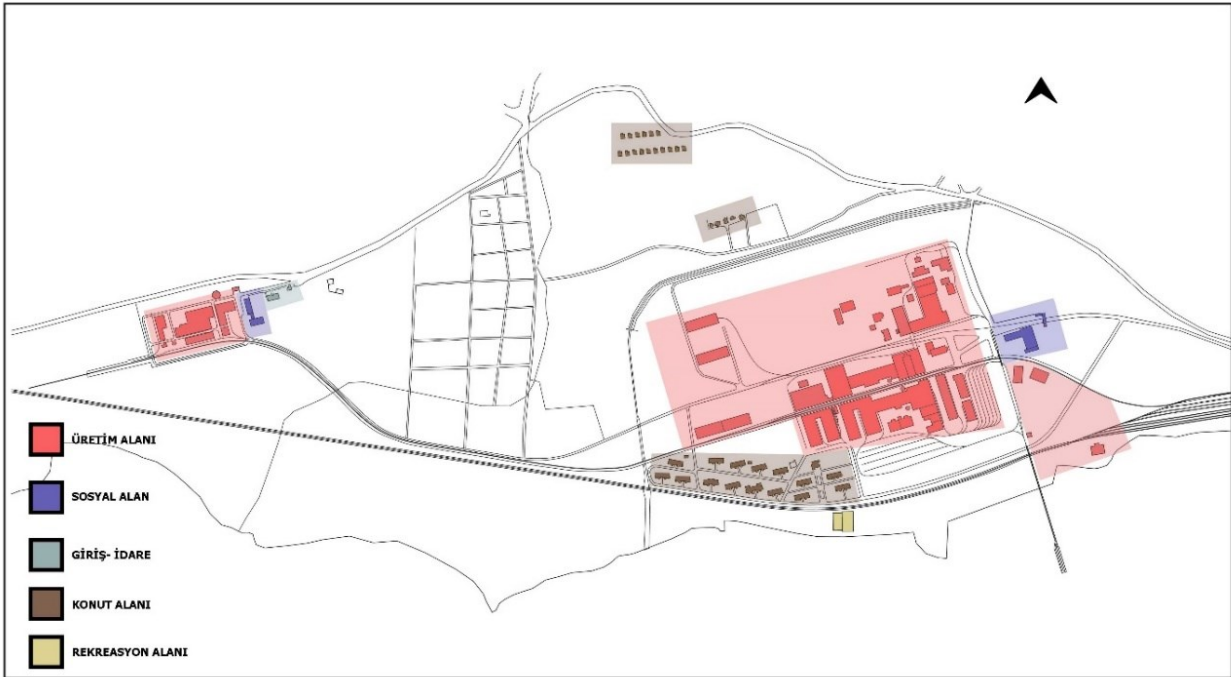
Sümerbank yerleşkesinin üniversite kampüsüne dönüşüm çalışmaları 2014 yılında Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanan ve AGÜ mimarlık fakültesi tarafından tasarlanan master plan çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Yerleşke içerisinde bulunan lojmanlar, öğrenci köyü olarak öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılayacak şekilde tasarlanmış ve çeşitli rekreasyon alanları ile desteklenmiştir (Abdullah Gül Üniversitesi, n.d.). Master plan kapsamında AGÜ yerleşkesi içerisinde bulunan Büyük Ambar Binası stüdyolar, sınıflar, öğretim üyesi ofisleri, yemekhane ve kafe, öğrenci yaşam alanları gibi birimlerine dönüştürülmüştür. İtfaiye ve Büro Binaları ise restoran ve öğrenci merkezi olarak işlevlendirilmiştir (Görsel 1).

Görsel 1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Günümüz Yapıları (b: AGÜ Arşivi, a, c, d: Kök, 2023)

İzmit Kâğıt Fabrikası

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kâğıt fabrikasının inşa edilme görevi Sümerbank'a verilmiştir. 14 Ağustos 1934 yılında Başbakan İsmet İnönü tarafından temeli atılmıştır. I. Kâğıt Fabrikası olarak bilinen İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası 6 Kasım 1936 yılında faaliyete geçmiştir. Fabrikanın ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmasından dolayı, selüloz sanayi gibi elverişli kolların kurulması ve geliştirilmesi amacıyla II. Kâğıt Fabrikası'nın da açılmasına karar verilmiştir. Tesisin inşasının, 1939'da bitirilmesi planlanmış fakat açılış 1940'a sarkmıştır. 1944 yılında İzmit II. Kâğıt Fabrikası, 1954 yılında III. Kâğıt Fabrikası işletmeye açılmıştır. 1955 yılında Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Kanunu yürürlüğe girer ve böylece SEKA kurulmuştur (Yılmaz Genç, 2020). 1957 yılında IV. Kâğıt Fabrikası'nın temeli atılmış ve fabrika 1961 yılında işletmeye açılmıştır (SEKA Kâğıt Müzesi, n.d.). Tüm bu fabrikalar yaklaşık 70 yıllık bir süre sonunda 10 Mart 2005 tarihinde kapatılmıştır. SEKA, Erken Cumhuriyet dönemindeki sanayi yapıları gibi sadece üretim amaçlı değil, bulunduğu kente yeni bir planlama anlayışı ve yaşam gündelik hayat pratikleri kazandırmıştır. SEKA, bölge halkını; sinema, tiyatro, yazlık tesis gibi kulüplerle tanıştırmıştır. Aynı zamanda lojmanlar, misafirhane, bekâr evleri, sinema ve tiyatro salonu olarak kullanılan lokaller, revir, kreş, spor salonları ve yemekhane gibi birçok ortak yaşam alanları da yerleşkede bulunmaktadır (Şekil 2) (İtez, 2020).

Şekil 2. İzmit Kâğıt Fabrikası Vaziyet Planı ve Fonksiyon Dağılımları, 1936-1945 arası (Seka Kâğıt Müzesi, n.d.)

Yerleşke alanı, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 19 Haziran 2003 yılında aldığı karar ile 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ve bu alan içinde yer alan küçük bir kısım ise 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Aynı kurulun 28 Ekim 2005 yılında aldığı karar ile SEKA fabrika yapılarının tasarım olarak biricik ve özgün olması, yapı strüktürü ve dönemini yansıtan mimari özellikleri nedeniyle korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olduklarına karar verilerek, tescil edilmeleri uygun bulunmuştur (İtez, 2020).

Kuruluşundan 80 yıl sonra, 2016 yılında, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından I. Kâğıt Fabrikası, "Kâğıt Müzesi ve Bilim Merkezi" olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Yapı içerisindeki her türlü makine (tesisat ve aksamlar dâhil olmak üzere) tüm unsurlarıyla korunmuştur. Fabrika yapısı ve kâğıt üretiminin yoğun olduğu kısımlar Kâğıt Müzesi olarak işlevlendirilmiştir. Paketleme, tartı gibi bölümlerin olduğu kısım ise Bilim Merkezi olarak işlevlendirilmiş, içinde çeşitli gösteri alanları, sergi, kafe, kütüphane ve ofisler yer alacak şekilde kurgulanmıştır (Görsel 2) (İtez, 2020).

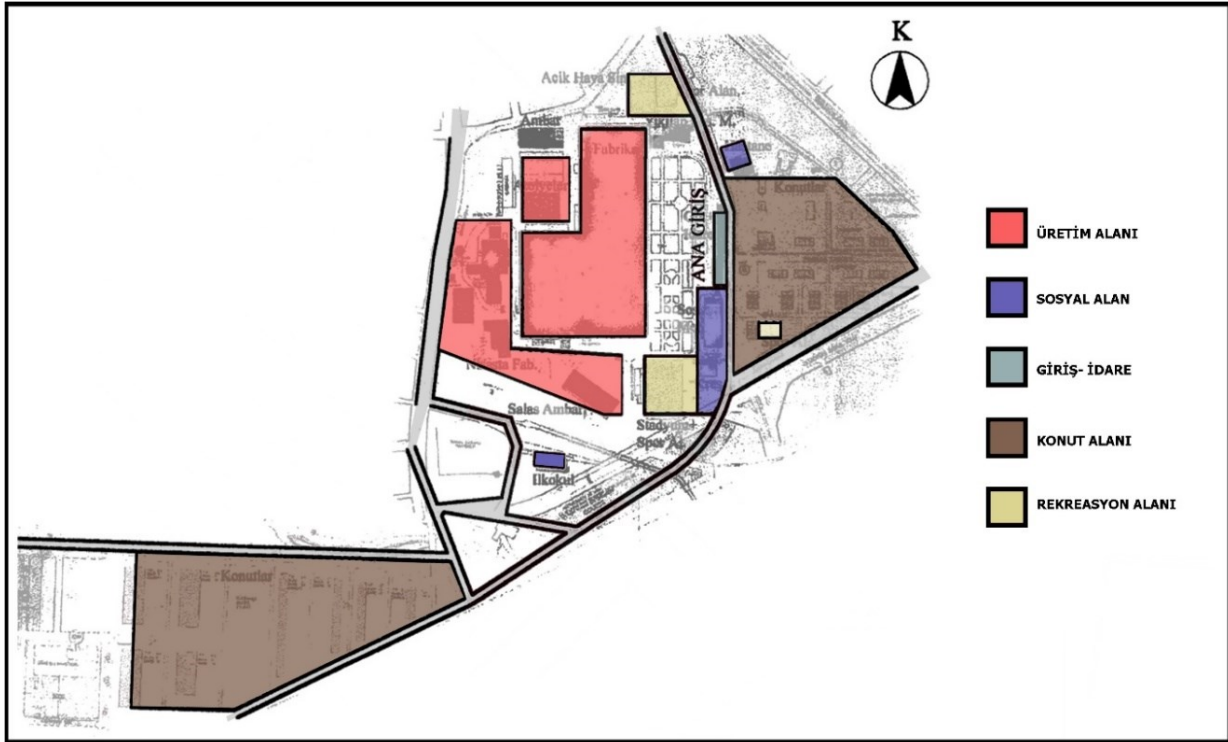

Görsel 2. İzmit Kâğıt Fabrikası Günümüz Yapıları (İtez, 2020)

Ereğli Bez Fabrikası

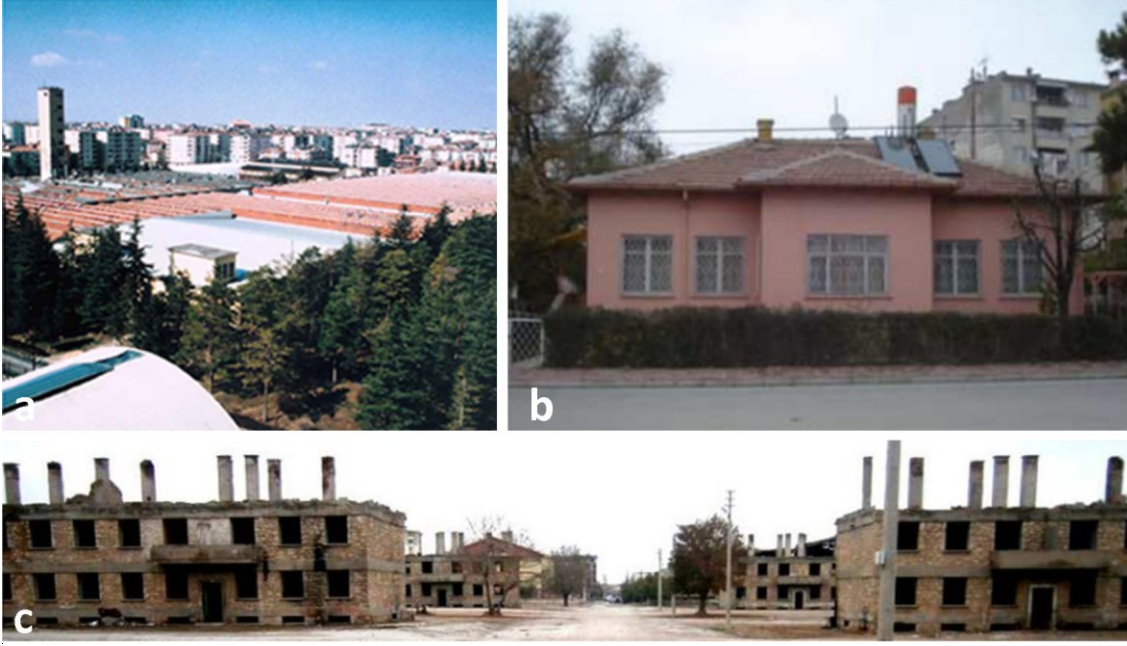
Ereğli Bez Fabrikası'nın yerleşke planı ve projelendirilmesi Alman asıllı bir ekip tarafından oluşturulmuştur. Demiryolu ulaşımının olması ve nüfus yoğunluğunun bu bölgede fazla olmasından dolayı yerleşkenin kurulacağı alan tren istasyonuna yakın bir yer olarak belirlenmiştir. Böylece tren istasyonu ile üretilen ürünlerin ülkenin başka noktalarına sevkياتının yapılabilmesi kolaylaşmaktadır. Üretim sonucu ortaya çıkan ürünlerin dağıtımı ve bölge ihtiyaçlarının karşılanması açısından demir yoluna yakınlık önemlidir (Eldes, 2019).

Ereğli Yerleşkesi fabrika yolu ile ikiye ayrılmıştır. Yerleşkede giriş binası, fabrika, nişasta fabrikası, ambarlar, atölyeler, kazan dairesi, saatli su kulesi, soğutma havuzu, idari bina, sosyal merkez, kreş, misafirhane, hastane, lojmanlar, ilkököl, sinema, spor alanları, otopark, yeşil alanlar yer almaktadır (Arıtan, 2004). 1934-1935 yılları arasında inşaatları tamamlanan yapıların tasarım özellikleri incelendiğinde, dönemin modern mimarlık anlayışından izler görülmektedir. Yerleşkenin mimarisi yeni kurulan Cumhuriyetin modern kimliğini yansıtmaktadır (Şekil 3) (Eldes, 2019).

Şekil 3. Ereğli Bez Fabrikası Vaziyet Planı ve Fonksiyon Dağılımları, 1950 öncesi (Arıtan, 2004 haritası altlık olarak kullanılmıştır)

1930'lu yıllarda uygulanan ekonomi modeli ile devlete ait olarak kurulan Sümerbank Ereğli Dokuma Fabrikası, 1987 yılında özelleştirilme listesine alınmış ve 1997 yılında Albayrak Tekstil tarafından satın alınmıştır. Fabrika, günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait askeri kıyafet üretmektedir. 1987 yılında özelleştirme listesine alındıktan sonra hazineye devredilen işçi konutları işlevini kaybetmiş, boş bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Memur evleri ise yapıların sahibi olan kurum ve kişiler tarafından korunmakta ve kullanılmaktadır. Memur ve işçi konutlarının içinde yer alan yeşil alanlar ise önemli bir kentsel peyzaj alanı oluşturmuştur (Görsel 3) (Eldes, 2019).

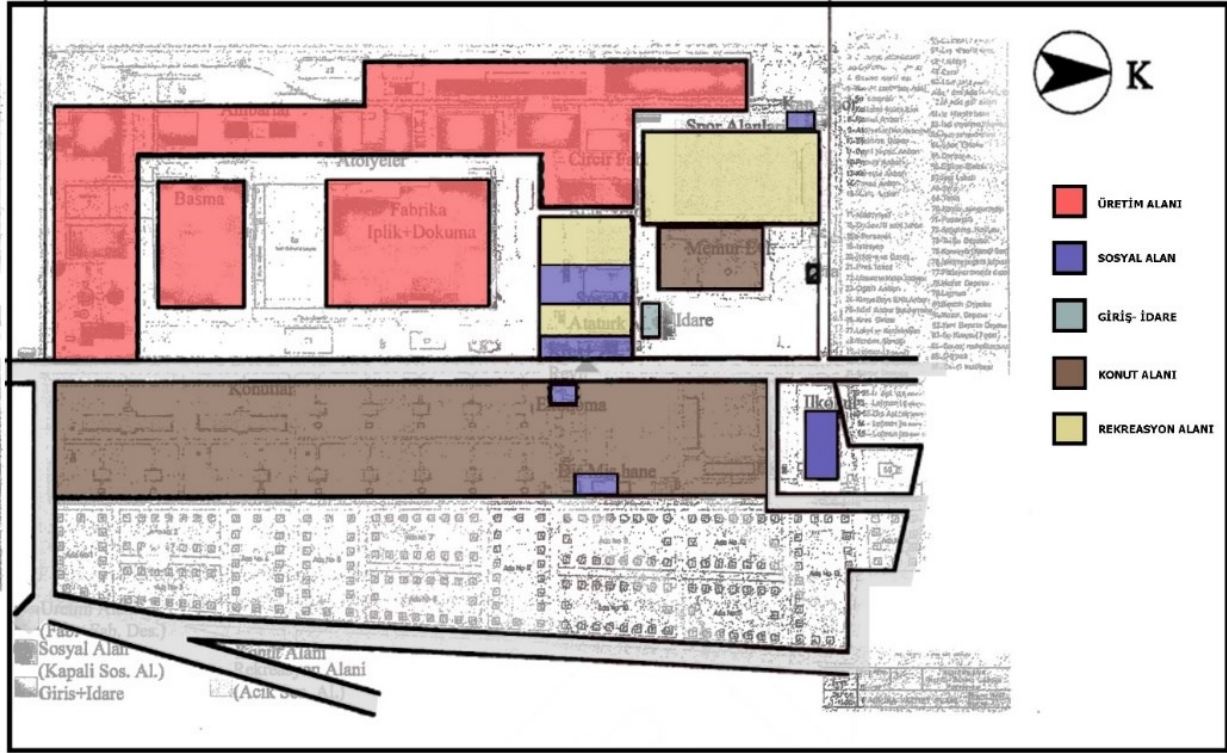
Görsel 3. Ereğli Bez Fabrikası Günümüz Yapıları (a,b: Ereğli Tekstil, n.d.; c: Eldeş, 2019)

Nazilli Basma Fabrikası

Sümerbank, 1933'te Kayseri bez fabrikası, 1937'de Ereğli pamuklu dokuma fabrikası ve sonrasında 1937'de Nazilli basma fabrikası açarak pamuklu dokuma sektörünü ülke genelinde yaygınlaştırmaya başlamıştır. Nazilli'nin hammadde potansiyelinin yüksek olması ve ülkenin en önemli pamuk üretim merkezlerinden biri olması, bu bölgeye fabrika kurma düşüncesine ağırlık kazandıran etmenler arasında yer almaktadır. Sümerbank Basma Yerleşkesinin Nazilli'de kurulmasının başlıca sebepleri şunlardır:

- demiryolu üzerinde olması,
- pamuk bölgesi merkezinde olması,
- ikliminin elverişliliği, toprağın verimi,
- komşu ilçelere bir transit merkezi durumunda olması,
- yakınında işletmeye yarayacak kadar maden kömürünün bulunması,
- Büyük Menderes ırmağının şehre yakın olması (Dilek, 2006)

Türkiye'de kurulan ilk basma fabrikası olan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın temeli 24 Eylül 1935'te atılmış ve fabrika 9 Ekim 1937'de açılmıştır. Fabrika aynı zamanda Atatürk tarafından açılan ilk sosyal fabrika projesi olma özelliğini de taşımaktadır. Diğer örneklerde de olduğu gibi, bu fabrikanın da çevresinde eğitim, sağlık, konut yapıları, öğrenci yurtları ve rekreasyon alanları yer almaktadır. Ana fabrika binası, memur evleri, kreş, sinema, sosyal tesisler, işçi konutlarından bir yol ile ayrılmaktadır (Aydın & Aksoy, 2012). Fabrika inşaatına başlandığında ana binalar haricinde bir kantin, bir garaj, iki ambar, bir müdüriyet, bir idare binası, dört memur apartmanı, 32 odalı bekârlara ait pansiyon, ikişer odalık 16'şar dairelik üç usta apartmanı ve 700 işçiyi barındırabilecek iki işçi pavyonu inşa edilmiştir (Şekil 4) (Laçinkaya, 2021).

Şekil 4. Nazilli Basma Fabrikası Vaziyet Planı ve Fonksiyon Dağılımları, 1950 öncesi (Arıtan, 2004 haritası altlık olarak kullanılmıştır)

Uzun yıllar yoğun bir şekilde üretime devam eden fabrika, 2002 yılında faaliyetini durdurmuştur. Yerleşke alanı Adnan Menderes Üniversitesi Sümer Kampüsü olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Lojmanların bulunduğu bölge Sümer Park olarak düzenlenmiştir. İşçi evleri belediyeye tahsis edilmiştir. Fabrika alanı içerisinde bulunan birçok lojman yıkılmış, işletme içerisinde bulunanlara ise dokunulmamış ve üniversite kampüsüne devredilmiştir (Görsel 4) (Aydın & Aksoy, 2012, Laçinkaya, 2021).

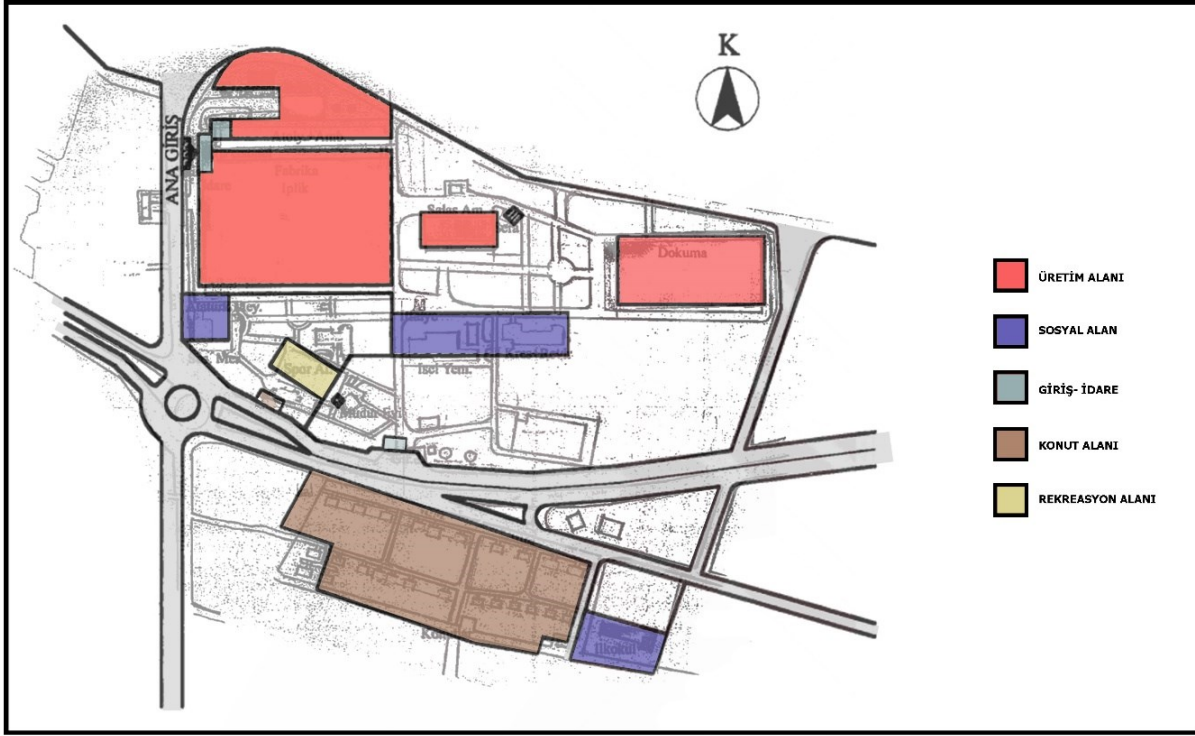

Görsel 4. Nazilli Basma Fabrikası Günümüz Yapıları (Eldeş, 2019)

Bursa Merinos Fabrikası,

1935 yılında temeli atılan fabrika, 1938 yılında Atatürk tarafından işletmeye açılmıştır. Fabrikada üretim birimleri, atölye ve ambarlar, santral, sosyal birimler ve lojmanlar bulunmaktadır. Fabrikanın Bursa'da kurulmasındaki amaç küçükbaş hayvancılığın yaygın olması ve geniş ovaların olması sebebiyle merinos koyunlarının yetiştirilmesinde uygun ortamın bulunmasıdır (Eren, 2019). Bu fabrikayı diğerlerinden ayıran özellik ise, hammadde nakliyatının tren yolu ile değil kara yolu ile yapılmasıdır (Zeybekoğlu, 2002).

Fabrika yerleşkesinde üretim ve konut alanları birbirinden ayrılmıştır. Üretim alanında; su soğutma kulesi, santral, havuz, yönetim, ambarlar ve atölyeler, salaş ambarları, dokuma salonları, yemekhane, lokal, spor sahaları, misafirhane, kreş ve ana giriş kapısı bulunmaktadır. Konut alanında ise lojmanlar bulunmaktadır (Şekil 5) (Eldeş, 2019).

Şekil 5. Bursa Merinos Fabrikası Vaziyet Planı ve Fonksiyon Dağılımları, 1950 öncesi (Arıtan, 2004 haritası altlık olarak kullanılmıştır)

Üretimin oldukça arttığı 1953-1954 yılları arasında fabrikanın işçi kapasitesi iki katına çıkarılmıştır. 1972 yılından sonra üretim veriminin düşmesiyle fabrika değer kaybetmeye başlamıştır. 1990 yılında özelleştirilmesi planlanan fabrikaya 2000 yılında satış kararı alınmıştır. Fabrika, 2004 yılında Özelleştirme İdaresi tarafından bedelsiz olarak Bursa Belediyesi'ne tahsis edilmiştir. Günümüzde yerleşke içerisinde yalnızca su kulesi, santral, ambar ve atölyeler, ve iplik binaları yeniden işlevlendirilerek kullanılmaktadır. İplikhane, Merinos Tekstil Sanayi Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Ambar ve sergi alanları da açık sergi alanına dönüştürülerek, bu alanlarda fabrika yaşantısı, fotoğrafları ve belgeleri sergilenmektedir (Eldeş, 2019). Üretim alanının güneyinde bulunan lojmanlar yıkılarak konut ve işyerleri inşa edilmiştir. Üretim alanı dışında kalan alan Bursa Belediyesi tarafından yeşillendirilerek parka çevrilmiş ve yerleşkenin içerisine Atatürk Kültür Merkezi inşa edilmiştir (Görsel 5).

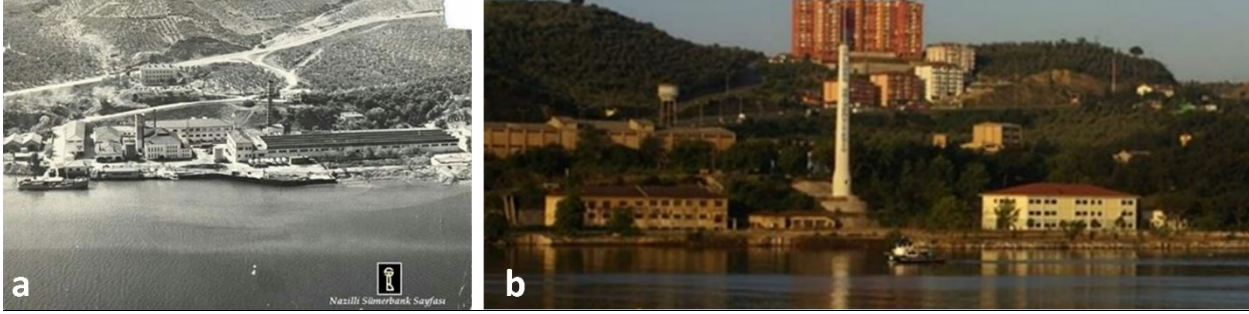

Görsel 5. Bursa Merinos Fabrikası Genel Görünüm, 2011 (Arkitera, 2011)

Gemlik Suni İpek Fabrikası,

1935'de temelleri atılan Gemlik Suni İpek Fabrikası, 1938 yılında "Sümerbank Gemlik Suni İpek ve Viskoz Mamulleri Sanayi Müessesesi" adıyla Atatürk tarafından açılmıştır (Görsel 6). Fabrikanın yer seçimi yapılırken hammaddeye yakın olması ve su temininin kolay olması göz önünde bulundurulmuştur. Fabrikada 1943 yılına kadar sadece suni ipek üretimi yapılmış, bu tarihten sonra viskoz, suni yün ve pamuk üretimine de başlanmıştır (Deniz, 2022). Fabrika

ekonomik katkının yanında fabrikanın bulunduğu bölgeye kültürel, çevresel ve işlevsel katkı sağlamıştır. Kültürel ve sportif imkânlardan faydalanan bölge halkı bu sayede sosyalleşmiştir. 1990'lı yıllara kadar üretime devam eden fabrika, Sümer Holding tarafından satışa çıkarılmıştır. Uygun alıcı bulunamaması üzerine fabrika 1998 yılında Tekel'e, ardından da Uludağ Üniversitesi'ne devredilmiştir. Günümüzde Uludağ Üniversitesi Asım Kocabıyık Meslek Yüksekokulu olarak kullanımına devam etmektedir (Görsel 6) (Deniz, 2022).

Görsel 6. a: Sümerbank Gemlik Suni İpek Fabrikası, 1930'lar, b: Uludağ Üniversitesi Asım Kocabıyık Meslek Yüksekokulu, 2000'ler (Deniz, 2022)

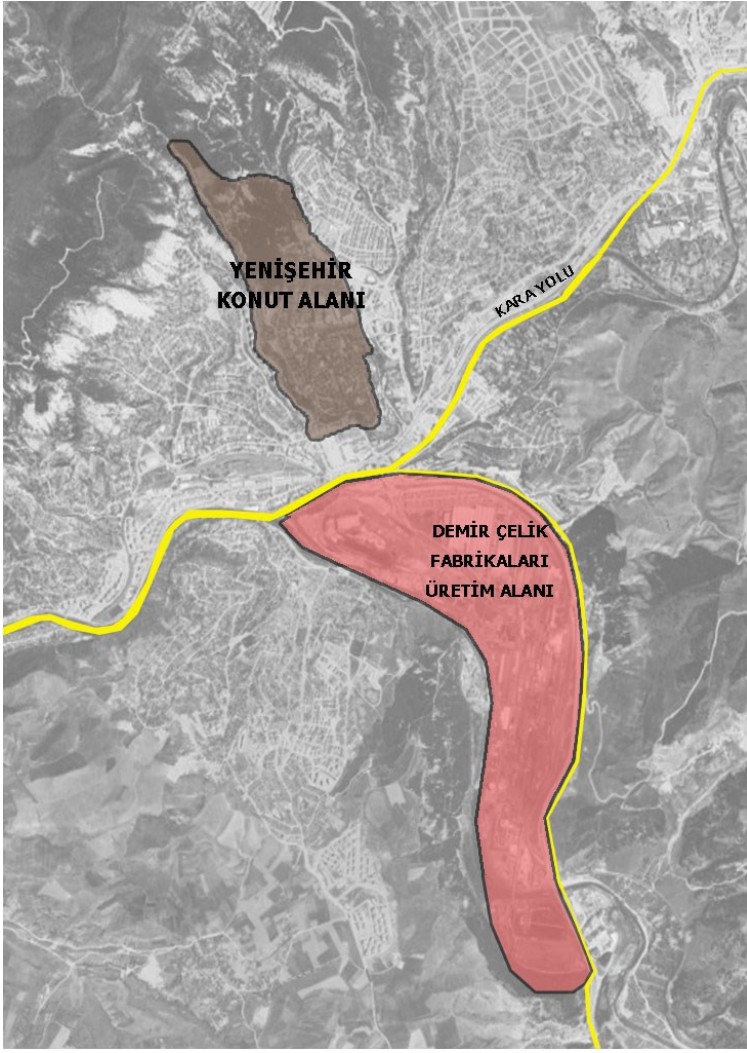
Karabük Demir Çelik Fabrikası

Birinci Beş yıllık Sanayi Planı çerçevesince uygulanan en büyük müesseseler arasında bulunan Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kurulması işi Sümerbank'a verilmiştir. 1936 yılında İngiliz Brassert firması ile anlaşma yapılmış ve fabrikanın temeli 1937 yılında atılmıştır. Fabrika yerleşkesinin Karabük ve çevresine kurulma sebepleri arasında maden kömürü havzalarına yakınlığı, demir yolu güzergâhı üzerinde olması, işçi yerleşmesine uygun olması, jeolojik olarak elverişli olması gibi unsurlar ön planda olmuştur (Yurtoğlu, 2017).

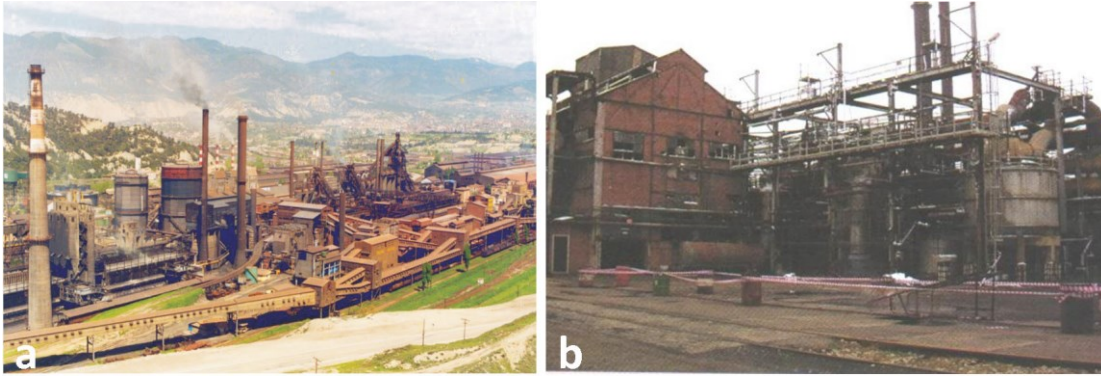
Fabrikanın inşaatı sırasında önemli derecede barınma sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunu fabrikanın açılacağı 1939 yılına kadar kalıcı şekilde çözmek için tüm sosyal birimleri barındıran modern amele mahallesi kurma kararı alınmıştır. Yenişehir adı verilen bu bölgede fabrika çalışanları (memur, mühendis, teknisyen ve işçiler) için modern mahalleler kurulmuştur. Bu çalışmaların yanı sıra, sanayileşme sonucunda doğabilecek kentleşme sorunu da önceden tahmin edilerek, 1938 yılında Karabük'te fabrikanın kuzeyinde yer alan bir bölgenin yerleşim planı, Fransız mimar Henri Prost'a hazırlatılarak uygulanmıştır (Çabuk, Demir, Gökyer, 2016). Tüm çalışmalara rağmen, Yenişehir bölgesinin dışında kalan alanlarda gecekondulaşma ve düzensiz yerleşimler görülmesinin önüne geçilememiştir.

Planlanan bölgelerde, belirli yıllar arasında çeşitli konut yerleşimleri oluşmuştur (Şekil 7). 1935-1955 yılları arasında Karabük Demir Çelik Fabrikaları tarafından inşa edilen konut bölgelerinden ilki, 1942 yılında sıra evler şeklinde işçiler için inşa edilmiştir yapıardan oluşan Yüzevler yerleşimidir. 1945 yılında inşa edilen Dereevler yerleşimi ise Yüzevler ile benzer özellik taşımaktadır. Fabrika yerleşkesi ile birlikte ilk inşa edilen konutlardan olan bu birimler bekâr işçiler için inşa edilmiştir. Yenişehir yerleşimi içinde bulunan diğer yapılar ise Çamlık ve Memur Evleri, Müdür Evleri, Genel Müdür Evleri, Misafirhane, Bekar Lojmanları, Memur Apartmanları, Otuzsekiz Evler, Kübana Apartmanları'dır (Öktem, 2004).

Fabrika, 13 Mayıs 1955 tarihine kadar Sümerbank'a bağlı "Demir Çelik Fabrikaları Müessese Müdürlüğü" adı altında çalışmıştır. 13 Mayıs 1955 tarihinde 6559 sayılı kanunla bağımsız bir KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri) durumuna gelmiş ve "Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adını almıştır. 1990'lı yıllara kadar birçok işletmenin devralmasının ardından 30 Mart 1995 tarihinde fabrika "Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret AŞ." olarak kullanılmaya başlanmıştır (Görsel 7) (Anonim, n.d.). Günümüzde Demir Çelik Fabrikaları'na ait olan yerleşim bölgesi, fabrikaların lojmanları olarak işlevine devam etmektedir. Karabük Demir Çelik Fabrikaları yerleşimindeki evler, farklı şahıslara dağıtılmadan, tek bir kurum tarafından devralınması sayesinde özgün özelliklerini kaybetmeden günümüze gelebilmiştir (Öktem, 2004).

Şekil 7. Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve Yenişehir Konut Alanı, 2022 (Google Earth, 2022).

Görsel 7. Karabük Demir Çelik Fabrikası Genel Görünüm (a: Anonim, n.d.; b: Kızıltan Ulukavak, n.d.) (URL 11)

6. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsız olabilmesi ve ekonomik atılımlar yapabilmesi için kendi üretimini yapması gerekmektedir. 1930'lu yıllarda sanayileşme adına özel girişimler bulunmasına rağmen büyük kompleksleri kurma işini devlet üstlenmişti. Bu doğrultuda, 1932 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanarak hammaddeyi ülkemizde bulunan tüketim maddelerinin çeşitli fabrikalar kurularak üretilmesinin yolu açılmıştır. Cumhuriyet'in modernleşme projesini tüm ülkeye yayabilmesi amacıyla bu fabrikaların çoğu demiryolu hattı üzerine konumlanmış ve böylelikle demiryolu sayesinde hammaddeye erişim de kolaylaşmıştır.

Fabrikalar ve yerleşkeleri, Cumhuriyet Dönemi'nin devletçilik anlayışını yansıtan ve Erken Cumhuriyet Dönemi mimari ve planlama anlayışını temsil eden kültürel miras alanlarıdır. Cumhuriyet döneminde sanayileşmenin

gelişmesiyle birlikte pek çok fabrika kurulmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca devlet tarafından özerk bir banka olarak kurulan Sümerbank; fabrikaları kurmak, işletmek ve bu fabrikalar için nitelikli işçi ve mühendis yetiştirmek amacıyla görevlendirilmiştir. Kurulan fabrikalar, yetiştirilen çalışanların barınma ihtiyacını da karşılayacak konut alanları ile çevrelenerek, üretimin yanı sıra barınma konusunda da bulundukları kentlere katkı sağlamıştır. Sanayileşme ile birlikte, içerisinde modern hayatın her türlü imkânlarının karşılandığı yerleşimler; çağdaşlaşmanın mimariye ve yaşam biçimine yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda Sümerbank tarafından kurulan fabrikalar, Anadolu'nun pek çok yerinde üretim ve barınma ihtiyacını karşılamıştır. İşçi ve diğer çalışanların fabrikayla kurdukları aidiyetlik hissi, modern ve çağdaş çevrenin oluşmasını, kentleşmenin gelişmesini ve temsil ettikleri değerlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bundan dolayı fabrika yapılarının kuruluş amacı üretim yapmak ve barınmak dışında, işçilere, çalışanlara ve kentliye yeni bir yaşam biçimi sunmaktır.

Yerleşkeler kente nüfus artışı sağlamış ve birer çekim merkezi haline gelmiştir. Nüfus artışı ile birlikte kentleşme sağlanmıştır. Barınmanın dışında sosyal aktiviteler ve çeşitli fonksiyonlar kent formunun oluşumunu etkilemiştir. Fabrika yerleşkelerinde bulunan yapılar sadece fabrika çalışanlarına yönelik değil aynı zamanda çevre halkının da faydalanabileceği bir komplekse dönüşmüştür.

Fabrika yerleşkelerinin birçoğu günümüze gelene kadar çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bu süreç içerisinde yerleşkelerin kullanımı ve yerleşkelere atfedilen değer de sürekli değişime uğramıştır. Yerleşkelerin sahip oldukları özgün değerlerin bir kısmı, günümüzde tamamen değişmiş veya kaybolmuştur. Bu değişen veya kaybolan değerler özgün yapıların yıkılmasına veya yanlış müdahalelerin yapılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, geri dönüşü olmayan mekânsal ve işlevsel dönüşümler ortaya çıkmaktadır. Yeni işlevlerin atanması sürecinde, uluslararası tüzüklerde yer alan ölçütler göz önünde bulundurulmalı, koruma uzmanlarının içinde yer aldığı bir ekip çalışması neticesinde yeni işlevlerin belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Sümerbank fabrikalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme adımlarındaki rolü ve etkisi aktarılmış, üretilen yapı ve yerleşkelerin dönem temsili nitelikleri vurgulanmıştır. Kültürel miras niteliği taşıyan bu alanların zaman içinde yaşadığı dönüşüm incelenerek, günümüzde sahip oldukları fiziksel ve işlevsel özellikleri aktarılmıştır. Döneminin mimari anlayışı ile inşa edilen ve endüstri mirası olarak nitelendirilen Sümerbank Fabrikaları'nın, çağdaş ilkeler doğrultusunda korunması ve yeniden kent hayatına kazandırılması gerekmektedir. Bunun olabilmesi, değişen devlet politikalarından bağımsız bir şekilde kurgulanacak, bilimsel bir koruma sürecinin takip edildiği yeniden işlevlendirme çalışmalarının uygulanması ile mümkün olabilir. Ancak bu şekilde yerleşke, yapıları ve açık alanları ile birlikte, özgün niteliklerini ve kültürel miras değerini kaybetmeden günümüz koşullarına uyum sağlayacak şekilde dönüşerek kente entegre olabilir ve sürdürülebilir şekilde korunabilir.

Kaynakça

- Asiliskender, B. (2008). *Modernleşme Ve Konut; Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları İle Kayseri'de Mekânsal Ve Toplumsal Değişim* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Asiliskender, B. ve Yöney, N. (2018). DOCOMOMO Türkiye'nin İlk Göz Ağrısı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Yerleşkesinin Korunması. *Betonart*, (56), 30-35.
- Aritan, Ö. (2004). *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri-Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi* (Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Aydın, D. ve Aksoy, E. (2012). Endüstri Yapılarında Yeniden Kullanılabilirlik; Nazilli Sümerbank Fabrikasının Sosyal Tesis Binası'nın İşlevsel Dönüşümü İçin Analizler. *Güney Mimarlık Dergisi*, Sanayi Yapıları/Endüstri Arkeolojisi Sayısı, 40-46.
- Aytemur, J.A. (2007). *1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bigat, B. (2017). *Kuruluşu Ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Bozoklu, D. (2003). Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 269-302.
- Çabuk, S., Demir, K. ve Gökyer, E. (2016). Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün 1937–1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi Ve Şehir Planları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 20-39.
- Deniz, O. (2022). *Kentsel Belleğin Sürekliliği Bağlamında bir Kültürel Rota Önerisi: Bursa Endüstri Mirası Rotası* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Dilek, A. (2006). *Türkiye'de Özelleştirme Ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu İle Karlılık Ve Verimlilik Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (28), 211-231.
- Eldeş, İ.Y. (2019). *Sümerbank Dokuma Fabrikaları'nın Dönüşümü (1935-2019): Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa Ve Malatya Örnekleri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Eren, A. (2019). *Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal Ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İnan, A. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Laçinkaya, E. (2021). *Cumhuriyet Dönemi Modern Endüstri Yerleşkeleri Ve Lojman Yapıları Tipoloji Çalışması* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Öktem, S. (2004). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özyurt, H. (1981). Atatürk Dönemi, Birinci Ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları Ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938). *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (19), 119-148.
- Polatoğlu, M. G. (2021). Türkiye'nin Kalkınmasında Sümerbank ve Etkinliği (1933-1987). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(104), 261-306.
- Sencer, A. (2017). *Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi Ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme Ve Kent Planlaması. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, 1-24.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2005). *Cumhuriyetin Harcı 2 Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminin En Önemli Ağır Sanayi Hamlesi: Karabük Demir ve Çelik Fabrikası (1939-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33(96), 155-204.
- Yücel, F. (2014). Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938. *Ankara: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları*, 1, 39.
- Zeybekoğlu, S. (2002). *Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Abdullah Gül Üniversitesi, (n.d.). *Sümer Kampüsü Tarihi*.
01/11/2022 tarihinde <http://arch.agu.edu.tr/tarihce> adresinden erişilmiştir.
- Anonim, (n.d.). *Karabük Demir Çelik Fabrikaları*. Mühendis ve Makina, 48 (572), 55-57.
17/04/2023 tarihinde https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/12d2b1c7b2826ca_ek.pdf adresinden erişilmiştir.
- Arkitera, (2011). Atatürk Kültür Merkezi ve Merinos Parkı.

17/04/2023 tarihinde <https://v3.arkitera.com/p542-ataturk-kultur-merkezi-ve-merinos-parki.html?year=&aID=3413> adresinden erişilmiştir.

Ereğli Tekstil, (n.d.). Anasayfa.

25/04/2023 tarihinde <https://www.ereglitekstil.com/kurumsal.aspx> adresinden erişilmiştir.

İtez, Ö. (2020, Şubat 28). *SEKA Kâğıt Müzesi ve Kocaeli Bilim Merkezi*. Arkitera.

25/04/2023 tarihinde <https://www.arkitera.com/proje/seka-kagit-muzesi-ve-kocaeli-bilim-merkezi/> adresinden erişilmiştir.

Kızıltan Ulukavak, (n.d.). Anasayfa.

17/04/2023 tarihinde http://www.ulukavak.net/PDF_2/07.pdf adresinden erişilmiştir.

SEKA Kağıt Müzesi, (n.d.). *Müze Hakkında*. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

25/04/2023 tarihinde <http://sekakagitmuzesi.com/#hakkında> adresinden erişilmiştir.

Yılmaz Genç, S. (2020). *İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası*. Atatürk Ansiklopedisi.

25/04/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izmit-kagit-ve-karton-fabrikasi> adresinden erişilmiştir.

Yüceer, S. (2022). *Kemalizm*. Atatürk Ansiklopedisi.

30.04.2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kemalizm/> adresinden erişilmiştir.